

INNSENDT Denne artikkelen er ikke skrevet av en journalist i Agderposten, og er derfor ikke fri og uavhengig journalistikk. Artikkelen er i sin helhet laget av en ekstern bidragsyter. Vi har funnet innholdet interessant for våre lesere, og publiserer det derfor redigert og tilrettelagt av redaksjonen. Det betales ikke honorar for slike artikler.

«Nød bryter alle lover»

Et planlagt krigsminnesmerke har skapt diskusjoner i Lillesand. Bør det reises et monument som skal hedre politifullmektig Nils Onsrud for hans innsats i aprildagene i 1940?

Helse-, kultur- og velferdsutvalget i kommunen krever at historien må kvalitetssikres før de kan gi tilslutning til initiativet om å reise et minnesmerke som skal hedre Nils Onsrud. – Politimannen som av mange anses som den som oppdaget det tyske angrepet på Norge i april 1940.

Over hele landet ble det 9. april i fjor markert at det var 75 år siden den tyske invasjonen av Norge. I Lillesand har det vært lange tradisjoner for å markere denne begivenheten dagen før selve invasjonssdagen. Bakgrunnen er at krigen i Norge nådde Lillesand en dag før tyskerne selv hadde planlagt at det skulle skje.

Da krigen sto for døren. Ved middagstid den 8. april 1940 ble det tyske troppe-transportskipet "Rio de Janeiro" torpedert av den polske ubåten "Orzel" utenfor Åkerøy ved Lillesand. Det tyske transportskipet som var lastet med luftvernkanoner, kjøretøy, hester, drivstoff og ammunisjon, var en del av den første puljen av invasjonsskip på vei til Norge. Den opprinnelige planen var at skipet med et mannskap på om lag 380 skulle til Bergen.

Flere lokale fiskeskøyter og det nor-

ske marinefartøyet "Odin" deltok i redningsarbeidet. Brorparten av de overlevende ble fraktet inn til Lillesand. Alt i alt ble 133 overlevende, samt 10 døde brakt i land i byen. Synet av blodige, hardt sårede og døde soldater sto i sterk kontrast til den fredfulle og hvitmalte sørlandsbyen. Skadde soldater ble behandlet av byens leger, mens de hardest rammede ble sendt til sykehuset i Arendal. De øvrige ble innkvartert på byens to overnattingssteder, Hospits Norge (dagens Hotell Norge) og Bondeheimen. I avholdsforeningens lokale, Tingsalen, ble det opprettet et provisorisk lasarett. Her ble de skadde forpleiet av byens sanitetskvinner, samt medlemmer av Kvinnes frivillige arbeidshjelp og enkelte speiderjenter.

Det var få i den lille fredelige sørlandsbyen som skjønnte at krigen sto for døren. En av dem som gjorde det var imidlertid byens politifullmektig Nils Onsrud. Flere ganger prøvde han i løpet av 8. april, å få kontakt med militære og politiske myndigheter for å varsle om angrepet som var i anmarsj. Selv om varselet ikke ble fanget opp, har Onsrud senere blitt ansett som mannen som først oppdaget det

Nils Onsrud (1909-1975) var politifullmektig i Lillesand 8. april 1940. Det er nå tatt initiativ for Tidende, ca. 1960.

Det var få som skjønnte at krigen sto for døren. En av dem som gjorde det var byens politifullmektig Nils Onsrud

tyske angrepet mot Norge. I tillegg blir han regnet som den første personen som avvæpnet tyske styrker på norsk jord.

Beslutningsvegving for minnebauta. Det er derfor blitt tatt initiativ til å hedre Nils Onsrud med en bauta i Lillesand. Initiativet er kommet fra en historiein-

teressert forening i Oslo ved navn Historielauget. Foreningen har sammen med byens ordfører og kulturleder gjort befarung i Lillesand og funnet ut at minnesmerket bør stå ved Tingsalen. Dette er stedet der Onsrud etter sigende egenhendig avvæpnet de tyske soldatene iført sin paradeuniform. Bekledningen skyldtes Onsruds plan om at tyskerne respekterte rang og uniformer.

Kommunens administrasjon har oppfordret Helse-, kultur- og velferdsutvalget til å støtte initiativet og tillate at det opprettes en komité som kan jobbe videre med saken. På et møte 13. april i år etterlyste utvalget imidlertid flere faktaopplysninger og en av utvalgets medlemmer, Tor Olav Tønnesen (Pp), hevdet at Onsruds rolle var noe overdrevet. Bakgrunnen var samtaler han hadde hatt med et tids-

å hedre han med et minnesmerke. Etter krigen ble Onsrud politimester i Arendal. Sørlandske Fotograf: Ukjent

Nils Onsrud meldte fra om et mulig angrep på Norge, men ble ikke trodd.

FOTO: FRA BOKA DA KRIGEN KOM TIL LILLESAND.

Agderpostens flyveblad, 8. april 1940, varslet om torpederingen utenfor Lillesand.

FAKTA

I et historisk lys

● Historikere i Agder skriver om aktuelle saker under vignetten «I et historisk lys». Spalten er et samarbeid mellom Den norske historiske forening (HIFO), avd. Agder og Agderposten. Gjennom en slik spaltestafett vil historikere i ulike stillinger og med ulik yrkeserfaring betrakte Agder, Norge og verden ut fra sitt profesjonelle ståsted. Har du tips og ideer kontakt oss på e-post: Thomas.hagen@stifetlsen-arkivet.no eller redaksjonen@agderposten.no

vitne. Tønnesen tok til orde for å få fakta på bordet, slik at riktige personer kunne hedres. Han mottok støtte fra utvalgsleder Siren Thorvaldsen (H) som ønsket å utsette behandlingen til det var innhentet uttalelser fra fagfolk og tidsvitner.

Utsettelsen skapte reaksjoner og Lillesands-Postens redaktør Thor Børresen benyttet 19. april lederspaltene i avisen til å fremheve Onsrud og hans innsats 8. april 1940. Han påpekte bl.a. at det allerede er skrevet flere bøker, deriblant av Kristen Taraldsen, som belyser Onsruds innsats, samt at det finnes skrevne kilder som underbygger dette. Redaktør Børresen fikk støtte av Lillesand og Vestre Moland historielag i et leserinnlegg i Lillesands-Posten, 10. mai i år.

Det er ikke første gang at et krigs-

minnesmerke har skapt kontrovers. I Oslo ble det stor debatt da et minnesmerke over motstandsmannen Max Manus var planlagt ved Aker Brygge. Årsaken var at flere mente at den kommunistiske motstandsgruppen, "Pelle-gruppen", burde få et minnesmerke der fremfor Manus. Årsaken var nemlig at gruppen hadde utført en av sine dristigste sabotasjeaksjoner i dette området. Løsningen ble at Manus-statuen ble flyttet og "Pelle-gruppen" fikk sitt eget minnesmerke på Aker Brygge i 2013.

Max Manus-episoden gjør det relevant å gjennomgå en sak grundig før man setter opp et minnesmerke. Det er derfor interessant å se nærmere på hvilken rolle Nils Onsrud spilte det skjebnesvangre døgnet i april 1940.

Ukjent arkivkilde. Nils Onsrud flyttet til Lillesand i november 1939, etter å ha blitt ansatt som politifullmektig ved Arendal politikammer. Han hadde påtalemyndighet både i Grimstad og Lillesand, samt ansvar for det sivile luftvernet i de to byene. Staben hans i Lillesand telte to personer. Han var kun 30 år da "Rio de Janeiro" ble torpedert utenfor Lillesand, men viste i løpet av det skjebnesvangre døgnet at han var en handlekraftig politimann og en god organisator. Som nevnt er det skrevet flere bøker og artikler som underbygger dette, men det finnes fortsatt kilder i arkivene som er lite brukt. En til nå mindre kjent historie knytter seg til evakueringen av Lillesand gamlehjem.

I fjor vår ble det funnet et til da ukjent notat skrevet av Nils Onsrud datert 6. mai 1940. Dokumentet lå i

arkivene etter Lillesands formannskap, som oppbevares på KUBEN i Arendal, og har inntil nå ikke vært trukket frem i denne saken. Som kilde er dokumentet interessant fordi det gjennom Onsruds egne ord kaster lys over situasjonen i Lillesand 8. og 9. april 1940, samt de beslutninger som måtte tas og hvorfor. Det er verdt å merke seg at notatet ble forfattet samtidig som det fortsatt var kamper i landet. Den norske kapitulasjonen skjedde først 10. juni 1940.

Bakgrunnen for notatet var en klage fra Fylkesmannen i Aust-Agder. På morgenvikten den 9. april 1940 hadde Onsrud gitt ordre om at alle elevene ved Moglestu husmorskole skulle sendes hjem, samtidig skulle beboerne på Lillesand gamlehjem flyttes til husmorskolen. ➔

Det finnes et minnesmerke i Lillesand med tilknytning til torpederingen av «Rio de Janeiro». I 1993 ble det satt opp en minnestein over den polske ubåten «Orzel» utenfor byens rådhus.

FOTO: YNGVE SCHULSTAD KRISTENSEN

Minnesmerke for Nils Onsrud er planlagt utenfor Tingsalen i Lillesand. Dette var

Husmorskolens eier var fylkeskommunen og styrets leder var Fylkesmannen. Ingen av dem var blitt underrettet om dette og Fylkesmannen krevde en forklaring. I to brev henholdsvis datert 24. april og 3. mai 1940 ba fylkesmann Jonas Pedersen om at skolen skulle gjenåpnes, samt at politikammeret skulle dekke reiseutgiftene for elevene. I begge brevene går det frem at Fylkesmannen anser Nils Onsrud som den ansvarlige.

Nød bryter alle lover. Onsrud åpner sitt motsvar med å beskrive den kaotiske situasjonen i Lillesand denne skjebnesvangre aprildagen. "Etter de opplysninger jeg med en gang fikk av sårede hersket det allerede den 8. ds. [april] ikke tvil om at transportskipet var på vei til Norge og at krigen var for døren". I flere telefonsamtaler forsøkte jeg – forøvrig delvis forgjeves – å gjøre de militære oppmerksom på dette, og jeg anmodet også om å få en militæravdeling til Lillesand for å overta vakholdet

av byen. Dette fikk jeg ikke."

Han fortsetter: "Stemningen i Lillesand var sterkt oppskaket, da vi hadde hatt krigen på nært hold allerede før den egentlig begynte. Vi hadde også sett hva det ville si å ha så vel lett som meget hårdt sårede liggende på benker i forsamlingslokale og ikke ha et eneste sykehus eller en førstehjelpsstasjon å legge dem."

Onsrud var, ifølge notatet, sikker på at "Lillesand var utsett til landingssted av tropper". Han tok derfor alle forholdsregler og så behovet for å lage en provisorisk sykestue i byen. "Jeg tror jeg kan si at mangelen på sykehus var det som sterkest opptok allmennheten i Lillesand." Han anså at det best egnede stedet var Lillesand gamle hjem. I samråd med Formannskapet ble løsningen å overflytte de eldre til husmorskolen, samt sende elevene hjem.

"Dette måtte gjennomføres raskt da vi ventet angrep og å komme fram i telefonen var det jo ikke høve til. Det

var krig i landet og formannskapet og jeg som hadde ansvaret for sivilbefolkningen var samstemte om at den akutte situasjonen gjorde det nødvendig – når det gjaldt et av de viktigste samfundsmessige formål nemlig å skaffe seg sykestue og samtidig få evakuert de gamle – å handle raskt. Skål det gamle munnhell om at "nød bryter alle lover" ha noen berettigelse måtte det være da."

En uselvisk handling. Onsrud tok imidlertid litt selvkritikk for at han ikke hadde opptrådt korrekt i forhold til å ha underrettet Fylkesmannen. Han unnskyldte seg med stort arbeidspress. "Jeg skal villig innrømme at det ikke har vært korrekt av meg etterpå å ikke gjøre herr fylkesmannen skriftlig oppmerksom på detstedfunne, men det tilskrives at jeg, som har to byer å arbeide med selvstendig og liten arbeidsstokk, har arbeidet dels natt og dag og søndag som hverdag og derfor ikke har hatt høve til å opptrå sår korrekt som

man under normale forhold hadde rett til å kreve av meg."

Han følte seg videre verken forpliktet eller økonomisk rustet til å dekke transportutgiftene for skoleelevene, slik Fylkesmannen forlangte. "Jeg tillater meg å nevne at jeg vanskelig kan tilegne meg den oppfatning at det er riktig at jeg når jeg helt uselvisk har igangsatt et foretagende av meget viktig samfundsmessig art skal betale."

Det kan se ut som at Onsruds redegjørelse gjorde utslaget. Det finnes i alle fall ikke noen dokumenter, verken i Formannskapetets arkiv eller i Fylkesmannens arkiv, som tilsier at Onsrud måtte dekke transportutgiftene.

Onsrud fikk for øvrig støtte fra politikerne i Lillesand for sine handlinger. I et møte i formannskapet 6. mai 1940 ble saken behandlet med Onsrud til stede. Og i møteprotokollen står det: "Politifullmektigen fremla en nærmere begrunnet skriftlig redegjørelse for de til tiltak som var gjort og hvilke forhold hadde vært bestem-

avholdsforeningens forsamlingshus og ble omgjort til midlertidig lasarett for de skadde tyske soldatene.

FOTOGRAF: YNGVE SCHULSTAD KRISTENSEN

mende for disse, og formannskapet fattet vedtak om å gi skrivelsen følgende påtegning: Formannskapet besluttet i møtet i dag enstemmig å tiltre politifullmektig Onsruds overensstående redegjørelse”.

Motstandsmann og Nacht und Nebel fange. Både dette notatet og andre kilder viser det samme. Nils Onsrud var en handlekraftig politimann som forsto alvoret og handlet da det virkelig gjaldt. Det samme kan ikke sies om den politiske og militære ledelsen i Norge i april 1940. Onsruds varsler 8. april førte ikke frem og dagen etter ble flere norske byer angrepet og hærtatt av den tyske invasjonsstyrken. I tillegg til å varsle myndighetene tok han både ansvar for å avvæpne de fremmede soldatene, samt klargjøre byen for et mulig angrep. På den måten påtok han seg både en lokal og nasjonal rolle. For selv om det var flere i Lillesand som hjalp til denne dramatiske april-dagen, er det ikke til å stikke under en stol at Nils

Onsrud gjorde en enorm innsats.

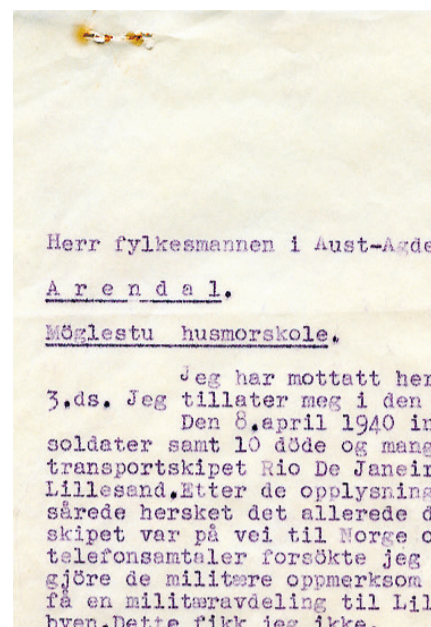
Det er verdt å nevne at Nils Onsrud under krigen bidro aktivt i motstandskampen. Han var med i den illegale militærorganisasjonen Kampgruppe 3. Gruppen ble ledet av major Arne Lauland og var den første Mil-ørg-avdelingen på Sørlandet. I desember 1942 ble han arrestert og ført til Arkivet i Kristiansand og senere Grini fangeleir. I juni 1943 ble han sendt til konsentrasjonsleiren Natzweiler som Nacht und Nebel-fange. Dette var fanger som ble sendt til tyske fengsler og konsentrasjonsleire der de skulle arbeide seg til døde. Virkemidlene var minimale matrasjoner, hardt fysisk arbeid og henrettelser. Slik gikk det heldigvis ikke. Onsrud var en av dem som overlevde og ble evakuert av ”De hvite bussene”. Etter krigens slutt ble han

politimester i Arendal. En stilling han hadde til begynnelsen av 1960-tallet. Han ble senere både direktør for Sivilforsvaret og sorenskriver i Kragerø. Onsrud døde i 1975.

Kvalitetssikring av historien. Helse-, kultur- og velferdsutvalget i Lillesand ønsker at historien om 8. april 1940 skal kvalitetssikres. Sikker viten kan man sjelden få i historiefaget. En historiker må bruke de kilder som er tilgjengelige for å prøve å gjen-skape et hendelsesforløp, samt se hendelsen i et større perspektiv.

Basert på tilgjengelige kilder og det som tidligere er skrevet om april-dagen i Lillesand tror jeg Helse-, kultur- og velferdsutvalget trygt kan gi sin støtte til initiativet om å sette opp en byste til minne om Nils Onsrud. Det har han fortjent.

«Stemningen i Lillesand var sterkt oppskaket»

Utsnitt fra Nils Onsruds notat om den kaotiske situasjonen i Lillesand dagen før krigsutbruddet. Originalen er oppbevart på KUBEN i Arendal. (KA0926-PK Lillesand kommune, 1.6.16.F, Lillesand formannskap og bystyre.

FAKTA

www.avtrykk.no

● Aust-Agder museum og arkiv, avd. KUBEN oppbevarer millioner av dokumenter. Disse stammer fra middelalderen og frem til vår egen tid. Alle dokumentene forteller en historie knyttet til Aust-Agder. På den internasjonale arkivdagen 9.juni i år lanserer KUBEN nettstedet www.avtrykk.no.

● Dette er en kunnskapsbank med ulike avtrykk fra KUBENs samlinger, som forteller en historie fra Aust-Agder.

● Et av avtrykkene som presenteres på nettstedet er Nils Onsruds notat fra 6. mai 1940.

Kilder
Taraldsen, Kristen (1984): Da krigen kom til Lillesand: Den dramatiske torpederingen av ”Rio de Janeiro” 8. april 1940, og (1998): Ti i krig. Begge bøker: Kristiansand, Fædrelandsvennen. KA0926-PK Lillesand kommune, 1.6.16.F, Lillesand formannskap og bystyre. Oppbevart på Aust-Agder museum og arkiv, KUBEN. SAK 1271-0002, B, BA, L0135, Amtmannen i Nedenes/Fylkesmannen i Aust-Agder. Oppbevart på Statsarkivet i Kristiansand.

Yngve Schulstad Kristensen, historiker og arkivar ved Aust-Agder museum og arkiv, avd. KUBEN.

